

УДК 343.2

ЩЕРБАКОВА А.К.

МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті встановлені розбіжності між механізмами протидії злочинності і кримінально-правового впливу. Дана відповідь на запитання про те, як саме взаємодіють зазначені системи, з використанням методу аналогії, за основу якого взято методика взаємодії кримінально-правової і кримінологічної політик.

Ключові слова: протидія злочинності, механізм, вплив, регулювання, переслідування, кримінальна політика.

В статье установлены различия между механизмами противодействия преступности и уголовно-правового воздействия. Дан ответ на вопрос о том, как взаимодействуют указанные системы, с использованием метода аналогии, в основу которого положена методика взаимодействия уголовно-правовой и криминологической политик.

Ключевые слова: противодействие преступности, механизм, воздействие, регулирование, преследование, уголовная политика.

The article identifies the differences between mechanisms of counteracting crime and criminal-legal influence. The answer to the question is as to how these systems interact with the use of the analogy method, which is based on a methodology for the interaction of criminal-law and criminological policies.

Key words: crime, mechanism, impact, regulation, prosecution, criminal policy.

Актуальність теми. Одним із найбільш загальних понять, які вживають кримінологи для позначення системи впливу на злочинність, є протидія злочинності, під якою розуміють одну зі сфер соціального управління, змістовну форму забезпечення і реалізації державної політики у внутрішніх справах [1, с. 12].

Протидія злочинності є цілеспрямованим впливом на криміногенні фактори з метою їхнього усунення, послаблення або нейтралізації. Мета і завдання протидії злочинності досягаються шляхом забезпечення комплексного впливу на причини та умови вчинення злочинів і на всі форми прояву злочинності з метою запобігання її самодетермінації.

Стан наукового дослідження. Механізм протидії злочинності є порівняно новою науковою проблематикою, витоками якої слід вважати теоретичні дослідження механізму вчинення злочинів (Р.С. Белкін, Г.Г. Зуйков, О.М. Кустов, А.Ф. Волобуєв, О.Ю. Головін) та механізму управлінської діяльності (В.Г. Афанасьєв, Г.О. Туманов, Ю.Є. Аврутін, С.А. Капітонов). У кримінології були також спроби з системних позицій дослідити функціонування протидії злочинності (або інших ідентичних за змістом систем). Проте роботи А.Е. Жалинського, С.Є. Вицина, О.Б. Сахарова, Г.А. Аванесова, В.М. Соміна належать до радянського періоду, який мав певну специфіку. У вітчизняній кримінології ці питання досліджували О.М. Бандурка, В.М. Бесчастний, Р.С. Веприцький, В.В. Голіна, Ю.Б. Данильченко, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Ігнатов, О.С. Ішук, О.М. Литвинов, С.А. Мозоль, Ю.В. Орлов, О.О. Степанченко, О.М. Храмцов, О.О. Юхно. Проте вказаними та іншими авторами аналізувалась переважно система протидії злочинності у статичній формі, проблеми ж динаміки її функціонування залишались поза увагою дослідників. Ця діалектична невідповідність потребує усунення.

Вклад основного матеріалу. Об'єктивність дослідження механізму протидії злочинності вимагає його розгляду як явища з використанням системно-структурного підходу, що дозволяє розкрити його таким чином, щоб теоретичні положення з максимальною ефективністю вико-

ристовувалися у практичній діяльності. Зазначене визначає необхідність відмежування змісту механізму протидії злочинності від інших видів впливу на злочинність.

Дослідження сутності механізму протидії злочинності не може відбутись без зіставлення даного феномену із суміжними системними утвореннями в рамках відповідних видів діяльності. Насамперед це стосується співвідношення механізмів протидії злочинності і кримінально-правового впливу, кримінального переслідування, а також кримінальної політики загалом. Порівняльний аналіз зазначених категорій дозволить нам надалі більш чітко розмежовувати ці поняття, їхній зміст, структуру і в остаточному підсумку скласти повне уявлення щодо їх сутності в організаційному плані.

У кримінальному праві сутність механізму кримінально-правового впливу на монографічному рівні не розкривається. Але наявна низка робіт, присвячена дослідженню даного феномена за допомогою аналізу близьких понять, наприклад, механізму кримінально-правового регулювання. При цьому останній визнається «природною складовою частиною загального механізму правового регулювання», що включає основні ланки норми кримінального права, акти їх реалізації і кримінально-правові відносини, які утворюють єдину систему, «функціонування якої підпорядковане досягненню єдиної мети – забезпеченню і підтримці порядку в суспільному житті» [2, с. 77]. Що стосується механізму кримінально-правового впливу, то він розглядається через призму реакції держави на акт вчинення злочину у вигляді кримінально-правового впливу у формі кримінально-правового відношення, пов'язаного із притягненням до кримінальної відповідальності або звільненням від неї [3, с. 4–5].

Варто відзначити, що поняття «механізм кримінально-правового впливу» ніби заповнює невизначеність поняття «механізм кримінально-правового регулювання» і при цьому підкреслює, з одного боку, вимушений характер зазначеного впливу, з іншого боку – наступальний, що також досить важливо в протидії такому серйозному супротивникові, як злочинність.

Тепер же розглянемо найбільш істотні відмінності досліджуваних механізмів в організаційно-структурному плані.

По-перше, механізм протидії злочинності – комплексне організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалення криминологічної діяльності (системи заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію, блокування причин, умов, факторів і детермінантів злочинності). У той же час механізм кримінально-правового впливу – це функціонуючий комплекс (процес застосування) передбачених кримінальним законом і використовуваних у правозастосовній практиці відносно осіб, винних у вчиненні злочинів, а також у превентивному плані, певних засобів, прийомів і технологій. Це об'єктивно необхідний складний динамічний процес практичної реалізації негативної, справедливої і невідоротної реакції держави на вчинення злочинів за допомогою системи передбачених законом кримінально-правових засобів (кримінально-правових норм, кримінально-правових відносин і актів застосування норм кримінального права) з метою забезпечення і підтримки порядку в суспільному житті.

По-друге, механізм протидії злочинності формується з моменту постановки цілей і формулювання завдань цієї діяльності, виділення групи спеціальних суб'єктів, а також покладання на них реалізації певних функцій у рамках встановлених повноважень у конкретних сферах життєдіяльності суспільства. На відміну від цього, механізм кримінально-правового впливу починається із встановлення кримінально-правових норм. У зв'язку з перманентно виникаючою потребою реагувати на суспільно небезпечні посягання того або іншого виду, з метою їх попередження, регулювання виникаючих «нестандартних» ситуацій і охорони суспільства від нових їхніх повторень, а також з метою відновлення порушеної справедливості, держава встановлює систему кримінально-правових норм.

Видаючи конкретну норму кримінального права (і, зокрема, встановлюючи заборону на вчинення певного виду суспільно небезпечних діянь), держава тим самим реагує на їх небезпечну поширеність, дає їм негативну оцінку, засуджує, забороняє і попереджає про неприпустимість їхнього вчинення під загрозою кримінально-правового впливу. Видання кримінально-правової норми є першою реакцією держави (і в її особі всього суспільства) на суспільну небезпеку певних видів поведінки і, відповідно, у цілому на злочинність.

По-третє, підставою включення механізмів протидії злочинності є встановлення в ході здійснення криминологічного процесу (криминологічної діяльності) факторів і детермінантів злочинності. Підстави ж кримінально-правового впливу лежать у якісно іншій площині. Не зважаючи на те, що в кримінальному законодавстві вони не визначені, у статті 2 КК України наводиться підстава кримінальної відповідальності: «вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке

містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом» [4, с. 11]. Зі змісту зазначеної статті виходить важливе положення: кримінальна відповідальність повинна наставати завжди, коли є в наявності передбачені Кримінальним кодексом ознаки складу злочину. Іншими словами, за наявності зазначених у законі ознак складу злочину відповідальність повинна наступати з неминучістю. Цей аспект, на нашу думку, природно впливає зі змісту кримінального законодавства та поняття відповідальності і має важливе значення: коли в діянні особи є в наявності всі передбачені КК ознаки складу злочину, зазначена норма означає імперативний наказ правозастосовним органам притягнути винного до кримінальної відповідальності.

Отже, ці два поняття – «склад злочину» і «кримінальна відповідальність» – існують у нерозривному взаємозв'язку, незмінно супроводжують один одного і є умовами належного співіснування, ніби дві сторони однієї медалі. Однак і юридично, і фактично наявність всіх ознак складу злочину ще не означає, що особу неминуче буде притягнуто до кримінальної відповідальності, оскільки існує інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Цей інститут, безумовно, важливий і необхідний, адже він є проявом принципу гуманізму. Однак його наявність і формулювання ст. 2 Кримінального кодексу України не узгоджуються між собою.

Виходить, що склад злочину не є юридичною підставою кримінальної відповідальності, або, інакше, є підставою не кримінальної відповідальності, а більш широкого кола наслідків вчинення злочину, пов'язаних не тільки із кримінальною відповідальністю особи, яка скоїла злочин, але й із кримінально-правовим впливом на неї при звільненні від кримінальної відповідальності. Склад злочину зазвичай тягне за собою кримінальну відповідальність, але не завжди: у багатьох випадках за наявності вказаних ознак винного на законних підставах може бути звільнено від відповідальності. При цьому він зазнає кримінально-правового впливу в іншій формі – без притягнення до кримінальної відповідальності, але у формі негативної оцінки вчиненого та засудження його поведінки у постанові про припинення кримінальної справи з nereабілітуючих підстав. Отже, наявність складу злочину завжди є юридичною підставою для здійснення кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин. Але в одних випадках це зумовлює кримінальну відповідальність, а в інших – ні.

З іншого боку, у зазначених випадках для притягнення особи до кримінальної відповідальності недостатньо тільки складу злочину, а повинно бути встановлено відсутність зазначених у законі підстав для звільнення її від кримінальної відповідальності. На підставі викладеного можна стверджувати, що при вчиненні діяння, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом, з неминучістю повинен здійснюватися кримінально-правовий вплив у формах і видах, передбачених законом, із притягненням винного до кримінальної відповідальності або зі звільненням від неї.

По-четверте, механізм протидії є засобом впливу на відповідну систему, інструментом підвищення ефективності її функціонування. Виходячи із цього, потреба в залученні зазначеного феномена зумовлена необхідністю належної організації кримінологічного процесу шляхом оптимізації та удосконалення відповідних процедур. При цьому в основі механізму кримінально-правового впливу лежить об'єктивна соціальна потреба ефективної боротьби зі злочинністю, що проявляється в необхідності гнучко реагувати на кожний випадок порушення кримінально-правової норми за допомогою впливу на криміногенні фактори особистісного характеру: дефекти моральної та правової свідомості конкретних індивідів, мотиваційну сферу їхньої особистості [5, с. 31–32].

У кожному випадку порушення кримінально-правової норми зазначена потреба пізнається, усвідомлюється та визнається такою, що підлягає задоволенню на основі всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин порушення кримінально-правової норми в їхній сукупності. Вказана потреба є внутрішньою рушійною силою, мотивом, що спонукає проводити відповідне розслідування, встановлювати істину у справі та неминуче і адекватно, по справедливості оцінювати вчинене та особистість винного. Кожен випадок реалізації кримінально-правового впливу зумовлюється конкретними життєвими обставинами (юридичними фактами), основний серед яких – факт вчинення злочину, на який необхідно відреагувати (негативно, справедливо і неминуче).

Підстава для здійснення зазначеного впливу виникає об'єктивно – у відповідь на порушення кримінально-правової норми, але щоб застосувати його відносно конкретної особи, необхідно встановити наявність підстав і відсутність «протипоказань» для її застосування саме в даному конкретному випадку.

Встановивши розбіжності між механізмами протидії злочинності і кримінально-правового впливу, варто відповісти на запитання про те, як же саме взаємодіють зазначені системи,

що слугуватиме своєрідним підсумком проведеного у статті аналізу. Для цього скористаємося методом аналогії, взявши за основу методуку взаємодії кримінально-правової і криминологічної політик [6, с. 18; 7, с. 192–193].

Передусім взаємодія зазначених механізмів виявляється на рівні використання в ході здійснення протидії злочинності кримінально-правових норм. Але якщо для механізму кримінально-правового впливу зазначені норми визначають його межі, то для механізму протидії чітко окреслені кримінально-правовою доктриною межі застосування виступають лише як орієнтир при визначенні об'єктно-предметної сфери впливу. Внаслідок процесів криміналізації і декриміналізації певних діянь чітко визначається коло злочинного, котре є об'єктом кримінально-правового впливу [8, с. 70–71]. У міру ж вивчення злочинності встановлюються її фактори і детермінанти, і вже виходячи із цього, структурується предметна сфера застосування і реалізації механізму протидії злочинності, його організаційний і функціональний складники.

Далі взаємодія проявляється на рівні визначення та оцінки ефективності зазначених механізмів. У разі недосагнення цілей і завдань, поставлених перед кримінально-правовим впливом, корегуються цілі і завдання протидії злочинності, інтенсифікуються відповідні види діяльності. При цьому механізм протидії перепрофілюється, розширюються межі його застосування, змінюються пріоритети, а в орбіту організаційних відносин втягується більш широкий спектр суб'єктів, які привносять у нього якісно нові методи і засоби впливу на фактори і детермінанти злочинності.

Крім того, взаємодія проявляється на рівні синтезу досягнень і науково-практичних розробок, спрямованих на вдосконалення зазначених механізмів. Мабуть, ніхто не стане заперечувати той факт, що взаємовигідний обмін і творче використання ідей у цьому випадку має місце і позитивно позначається на якості спільної справи. Питання ж полягає в тому, що ж має передувати: каральне або профілактичне? Відповідь на нього за всієї своєї простоти має принципове значення.

Висновки. На нашу думку, ситуація із пріоритетом механізму кримінально-правового впливу буде зберігатися доти, доки не буде сформована діюча система прогнозування наслідків прийняття тих або інших управлінських рішень, а також їхнього впливу на криминологічну обстановку на різних рівнях. В іншому випадку ми матимемо справу із природним обмеженням дії механізму кримінально-правового впливу і широкого включення в механізм протидії злочинності засобів, не пов'язаних з покаранням, примусом тощо. Здається, що саме в цьому виявляється зрілість громадянського суспільства і гуманізм публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. М., 1999. 293 с.
2. Прохоров В.С. Преступление и ответственность. Л.: ЛГУ, 1984. 36 с.
3. Криминологические и уголовно-правовые идеи борьбы с преступностью. М.: Наука, 1996. 97 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2002. 1104 с.
5. Алексеев А.И., Овчинский В.С., Побегайло Э.Ф. Российская уголовная политика: преодоление кризиса. М.: Норма, 2006. 144 с.
6. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 35 с.
7. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. 332 с.
8. Голик Ю.В., Коробеев А.И. Преступность – планетарная проблема (К итогам XI Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию). СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. 215 с.